

Słowa kluczowe: eschatologia, J. Ratzinger, Benedykt XVI, rozwój

Keywords: eschatology, J. Ratzinger, Pope Benedict XVI, development

Ks. Grzegorz Bachanek

Warszawskie Studia Teologiczne
XXVIII/2/2015, 52-63

Ks. Grzegorz Bachanek

DZIESIĄTY TOM OPERA OMNIA

JAKO ŚWIADECTWO TEOLOGICZNEGO
ROZWOJU JOSEPHA RATZINGERA

Dziesiąty tom polskiego tłumaczenia dzieł zebranych Josepha Ratzingera obejmuje problematykę eschatologii. Ukazuje wieloletni dorobek wybitnego niemieckiego teologa i papieża dotyczący tej dziedziny. Najstarszy tekst zamieszczony w tym tomie pochodzi z 1957 r., najnowszy z 2007 r.

Wbrew polskiemu tytułowi, *Opera omnia*, nie znajdziemy tutaj wszystkich tekstów autora dotyczących eschatologii. Znajdziemy natomiast te najbardziej reprezentatywne. Teksty zamieszczone w tomie zostały już wcześniej opublikowane, chociaż często przed kilkadziesiąt laty, niekiedy w mało znanych czasopismach, dlatego nie zawsze były dostępne. Polski tekst stanowi tłumaczenie niemieckiego wydania, które ukazało się w 2012 r. pod redakcją Gerharda Ludwiga Müllera, obecnego prefekta Kongregacji Nauki Wiary.¹ Koncepcja tomu pochodzi od znawcy eschatologii Ratzingera, doktora Gerharda Nachtwei, autora znanej monografii dotyczącej tego tematu.²

Praca składa się z czterech części. W pierwszej przedstawiony został, wydany w 1977 r., podręcznik eschatologii, dzięki któremu możemy dostrzec całościowe, syntetyczne ujęcie myśli autora. W drugiej poznajemy krótsze artykuły pozwalające na dostrzeżenie pewnego rozwoju myśli. Trzecia część obejmuje problematykę teologii wyzwolenia, dyskusji z jej jednostronnymi ujęciami i wskazanie na potrzebę ukazywania autentycznie chrześcijańskiej wizji człowieka i świata. Ostatnia część,

1 Por. J. Ratzinger, *Auferstehung und ewiges Leben. Beiträge zur Eschatologie und zur Theologie der Hoffnung*, Gesammelte Schriften Band, Freiburg im Breisgau 2012.

2 Por. G. Nachtwei, *Dialogische Unsterblichkeit. Eine Untersuchung zu Joseph Ratzingers Eschatologie und Theologie*, Leipzig 1986.

zawierająca kazania, przemówienia i rozważania, próbuje odnosić problematykę teologiczną do ludzkiej egzystencji, do codziennego życia człowieka XX i XXI w.³

W dziele ukazującym pięćdziesiąt lat teologicznej twórczości możemy dostrzec zarówno stałe elementy, jak i rozwój refleksji związany także ze zmieniającą się sytuacją współczesnej teologii.

1. Poszukiwanie prawdy

J. Ratzinger ceni odwagę stawiania ważkich pytań.⁴ Nie ulega pokusie historyzmu i nie rezygnuje z prób wypowiedzania wiary chrześcijańskiej w czasie teraźniejszym.

Te wielkie pytania stawia autor objawieniu biblijnemu. W refleksji wokół kwestii istnienia przyszłości wykraczającej poza śmierć Ratzinger konfrontuje wiarę Nowego Testamentu z ludzkimi oczekiwaniami. Człowiek, z jednej strony, pragnie wyzwolenia od bytu, który jest cierpieniem, z drugiej – pragnie uciec przed nicością. Poszukuje życia, miłości i radości, ale nie chce niekończącego następowania po sobie wypełnionych troskami dni. Próbuje szukać życia w pamięci tych, którzy go kochają, w potomstwie czy w walce o przyszłe społeczeństwo, w którym nie będzie już cierpienia i niesprawiedliwości. W religiach świata, kulturach czy ideologiach widzi autor dostrzega to ludzkie poszukiwanie przyszłości. Odpowiedzią na nie jest orędzie Nowego Testamentu. Bóg nie przemija. Jest w stanie zachować nie tylko ślad naszej egzystencji, ale i nas samych. Człowiek ukochany przez wieczną Miłość jest zachowany w sposób nieprzemijający.⁵ W swojej refleksji teologicznej autor stara się łączyć odwołanie do biblijnych obrazów, wyrażających głębokie pragnienia ludzkiego serca, z wypowiedziami pojęciowymi pozwalającymi jaśniej rozumieć sens biblijnego przesłania.⁶

J. Ratzinger dostrzega napięcie występujące między tekstami Pisma Świętego. Z jednej strony ukazuje ono znaki zapowiadające koniec, z drugiej podkreśla nieoczekiwane nadejście paruzji. Przy bliższym spojrzeniu sprzeczność ta okazuje się jednak pozorna. Znaki te bowiem dotyczą każdego czasu i wzywają do czujności wobec przychodzącego powtórnie Pana.⁷

3 Por. G. L. Müller, *Od wydawcy*, w: J. Ratzinger, *Zmartwychwstanie i życie wieczne. Studia o eschatologii i teologii nadziei*, w: K. Gózdź, M. Górecka (red.), *Opera Omnia* t. 10, Lublin 2014, s. 1-5.

4 Por. Recenzja: *Karl Rahner, „Theologie des Todes”* [Teologia śmierci], (Qd 2), Freiburg 1958, w: J. Ratzinger, *Zmartwychwstanie i życie wieczne*, dz. cyt., s. 272.

5 Por. J. Ratzinger, *Co nastąpi po śmierci*, w: *tamże*, s. 338-343.

6 Por. *tenże*, *Zmartwychwstanie i życie wieczne*, w: *tamże*, s. 298.

7 Por. *tenże*, *Śmierć i koniec czasów*, w: *tenże*, *Zmartwychwstanie i życie wieczne*, dz. cyt., s. 318n.

W refleksji Ratzingera widoczny jest związek eschatologii z antropologią, tajemnicy śmierci z ludzką egzystencją, która jest bardziej przyjmowaniem i doznawaniem niż działaniem i czynem.⁸ Widoczna jest również otwartość autora na osiągnięcia nauk pozateologicznych w badaniu tajemnicy człowieka. Oczywiście, chodzi tu o badania mające znaczenie dla eschatologii. W tym interdyscyplinarnym spojrzeniu zwraca uwagę m.in. na badania znakomitego australijskiego neurofizjologa, laureata Nagrody Nobla, Johna C. Ecclesa.⁹ Docenia także badania filozofów z Görres-Gesellschaft, podejmujących temat ciała i duszy.¹⁰ Z wdzięcznością dostrzega wysiłki ewangelickiego teologa Fritza Heidlera, który, badając biblijne nauczanie o nieśmiertelności duszy, wskazuje na zgodność tej prawdy z Biblią a także z prawdziwą teologią luterańską.¹¹

W rozważaniach J. Ratzingera dostrzegalny jest głęboki szacunek dla tajemnicy wiary. Nie zapomina on, że wypowiada się o rzeczywistości ostatecznie przekraczającej możliwości ludzkiego pojmowania.¹²

2. Związek z przepowiadaniem

W dziesiątym tomie *Opera Omnia* znajdują się także kazania (część D) podejmujące problematykę eschatologiczną, a pochodzące z lat 1968-2005. Zostały one wybrane z wielkiej liczby podobnych tekstów. Chociaż nie są to dzieła naukowe, ukazują związek teologii Ratzingera z przepowiadaniem.¹³

Również w tej części nie brakuje wnikliwych pytań i spostrzeżeń. Autor, w osiemnastą rocznicę ogłoszenia dogmatycznego orzeczenia o Wniebowzięciu Najświętszej Maryi Panny, dostrzega zmianę duchowej atmosfery w Kościele. Entuzjazm i radość zostały zastąpione zakłopotaniem. Początkowo dostrzeżono w wypowiedzi Piusa XII hymn ku czci ludzkiego ciała, ku czci ziemi, odkrycie przyszłości, odkrycie godności człowieka niskiego pochodzenia a w tych wszystkich wymiarach pozytywną odpowiedź na tęsknoty i pragnienia współczesnego świata. Po latach zdaje się raczej przeważać niepokój związany z trudnościami ekumenicznymi, kierunkiem pobożności chrześcijańskiej czy, oskarżanym o brak naukowości i naiwność, obrazem świata. Teolog nie skupia się jednak na narzeka-

8 Por. *tamże*, s. 325.

9 Por. J. C. Eccles, D. N. Robinson, *Das Wunder des Menschseins – Gehirn und Geist*, München 1985.

10 Por. *Tymczasowe sprawozdanie na temat dyskusji (1990). Postowie do 6. wydania*, w: J. Ratzinger, *Zmartwychwstanie i życie wieczne*, dz. cyt., s. 229n.

11 Por. *tamże*, s. 232n.

12 Por. J. Ratzinger, *Piekło [artykuł w leksykonie, 1960]*, w: *tamże*, s. 309.

13 Por. *Od wydawcy*, w: *tamże*, s. 655, 663n.

niu, ale zachęca do odkrywania całości wiary, także w aspektach, które wydają się trudne czy niezrozumiałe w obecnym czasie. Życie wieczne to istnienie w pamięci i miłości Boga. Cały człowiek ukochany przez Boga jest nieprzemijający. Możemy stać się ludźmi nadziei dostrzegającymi piękno nadchodzącego świata.¹⁴

W tych tekstach porusza gorące pragnienie poszukiwania prawdy, umiejętność stawiania wnikliwych pytań, podejmowania dialogu z wielkimi świadkami chrześcijańskiej tradycji, ale także ze współczesnymi myślicielami. Przez to odkrywanie prawdy autor pragnie zbliżyć się do Boga i służyć wiernym.

3. Gotowość do rozmowy

W rozmowie z Johannem Baptistem Metzem autor podkreśla wspólne elementy myślenia i stara się prowadzić rozmowę ku kwestiom najważniejszym, przede wszystkim ku pytaniu o Boga. Dostrzega wzajemną bliskość w krytycyzmie wobec dzisiejszej kultury zapominania, niedostrzegania rzeczywistości cierpienia i niesprawiedliwości, a także ucieczki przed ostrością przesłania biblijnego. Zapomnienie o Bogu działającym w historii, o Jego łasce i mocy przebaczenia, prowadzi do przeciążenia człowieka.¹⁵ Charakterystyczny jest udział Ratzingera w dyskusji toczony 27 października 1998 r. na uniwersytecie w Münster z kontrowersyjnym teologiem katolickim Johannem Metzem, teologiem protestanckim i zwolennikiem teologii wyzwolenia Jürgenem Moltmannem i żydowskim filozofem religii Eveline Goodman-Thau.¹⁶ Podczas tej debaty prefekt Kongregacji Nauki Wiary odpowiada na niewygodne pytania publiczności. Wyjaśnia, że krytyka jednego z nurtów teologii wyzwolenia nie oznacza opowiedzenia się po stronie gnębieli. Krytycyzm wobec niemieckiego sposobu funkcjonowania poradnictwa dla kobiet w ciąży nie musi się łączyć z brakiem wrażliwości wobec cierpienia kobiet. Zachęca do zastanowienia, na ile państwowe wydziały teologiczne w Niemczech są miejscami, w których można uprawiać teologię w sposób wolny i odpowiedzialny. Wskazuje na zaskakujący paradoks w dyskusji o rozwiedzionych. Przeciwnicy autorytetu papieskiego domagają się liberalnej decyzji w tej sprawie, podczas gdy sprzyjający prymatowi uznają, że papież nie jest upoważniony do jej podjęcia.¹⁷ Zwraca uwagę

14 Por. J. Ratzinger, *Hymn ku czci ciała i przyszłości. Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny, 1968*, w: *tamże*, s. 605-609.

15 Por. *Bóg wina i cierpienie. Joseph kardynał Ratzinger i Johann Baptist Metz w dyskusji*, w: *tamże*, s. 581-585.

16 Por. T. R. Peters, C. Urban (red.), *Das Ende der Zeit? Die Provokation der Rede von Gott. Dokumentation einer Tagung mit Joseph Kardinal Ratzinger, Johann Baptist Metz, Jürgen Moltmann und Eveline Goodman-Thau in Ahaus, Mainz 1999*, s. 7.

17 Por. *Prowokacja przemawiania o Bogu. Dyskusja pomiędzy Josephem kardynałem Ratzingerem, Johannem Baptistą Metzem, Jürgenem Moltmannem i Eveline Goodman-Thau*, w: J. Ratzinger, *Zmartwychwstanie i życie wieczne*, dz. cyt., s. 596-600.

zdolność Ratzingera do dyskusji z osobami o zdecydowanie różnych poglądach. Nie ucieka on przed debatą, wymianą myśli czy trudnymi pytaniami.

4. Od eschatologii odplatonizowanej ku kościelnej tradycji

W przedmowie do pierwszego wydania swojej *Eschatologii* autor przyznaje się do znaczącej korekty poglądów. Gdy rozpoczynał wykłady tego traktatu, zmagając się z jego wielkimi pytaniami, próbował początkowo stworzyć tzw. odplatonizowaną eschatologię. Stopniowo jednak, przez analizę źródeł i dwadzieścia lat pracy nad tymi zagadnieniami, zaczął dostrzegać wewnętrzną logikę kościelnej tradycji.¹⁸ Ta osobista ewolucja dokonywała się w określonej sytuacji współczesnej teologii. Rozpoczynał od tez, które w tamtym czasie uchodziły za niezwykle, ale z czasem stały się dominujące w teologii katolickiej obszaru języka niemieckiego. Osobista ewolucja powodowała konieczność powtórnego przeciwstawienia się panującym poglądom.¹⁹

W sytuacji teologicznych kontrowersji i zamętu wśród wiernych zachęca Ratzinger do trwania przy wyznaniu wiary, na podstawie którego także prosty człowiek może dokonać trzeźwego osądu i ocenić pewne wypowiedzi jako odejście od wiary chrześcijańskiej. Warto łączyć cierpliwość, pozwalającą wstrzymać się z rozstrzygnięciem szczegółów, ze spokojną pewnością, która potrafi rozpoznać wypaczenia i zniszczenia autentycznej wiary.²⁰

5. Pogłębienie rozumienia roli myśli greckiej

We wczesnych pracach J. Ratzingera możemy dostrzec wyraźne przeciwstawienie idei zmartwychwstania właściwej środowisku biblijnemu myśleniu greckiemu opanowanemu przez schematy pitagorejsko-platońskie. Autor uważał wtedy, że pod wpływem myślenia greckiego przychodziło stopniowe ustępowanie idei zmartwychwstania i że szczególnie w świadomości wiernych nastąpiła utrata znaczenia prawdy o zmartwychwstaniu ciała na rzecz wiecznego zbawienia jednostkowej duszy.²¹ Wskazywał na indywidualizm i spirytualizm jako na wielkie i niebezpieczne dziedzictwo greckiego ducha odwracające uwagę od tego, co powszechne i całościowe.²²

18 Por. *Przedmowa do pierwszego wydania*, w: *tamże*, s. 32.

19 Por. *tamże*.

20 Por. J. Ratzinger, *Zmartwychwstanie Chrystusa i chrześcijańska nadzieja tamtego świata*, w: *tamże*, s. 346–348.

21 Por. tenże, *Zmartwychwstanie ciała*[artykuł w leksykonie, 1957], w: *tamże*, s. 262n.

22 Por. tenże, *Zmartwychwstanie i życie wieczne*, w: *tamże*, s. 289n.

W późniejszym okresie dystansuje się wobec ostrego przeciwstawiania myśli greckiej i biblijnej. Zachęca do pogłębienia tej problematyki, wskazując na wartość pracy Heino Sonnemansa,²³ dotyczącej wzajemnego stosunku greckiej i chrześcijańskiej antropologii i eschatologii. W pracy tej widzi cenne uzupełnienie własnych analiz od strony historycznej.²⁴ Podkreśla, że spotkanie myśli greckiej z wiarą dokonano się już na drogach biblijnych, choćby w przekazie Septuaginty czy Księdze Hioba. Postanowienia Soborów bronią realizmu wiary biblijnej i jej racjonalności.²⁵

6. Rehabilitacja pojęcia „dusza”

Artykuł *Zmartwychwstanie i życie wieczne*, opublikowany po raz pierwszy w 1959 r., wydaje się charakterystyczny dla wczesnego okresu myśli eschatologicznej J. Ratzingera. Autor przede wszystkim starał się tu ukazać całościowy charakter chrześcijańskiego zbawienia. Jak podkreślał, cały człowiek dostąpi zbawienia i cały świat w nim będzie uczestniczył. Zbawienie człowieka ma charakter całościowy, a więc dotyczy go także w jego odniesieniu do innych ludzi i do świata. Uważał za konieczne przezwycięzenie indywidualistycznej redukcji oczekiwania zbawienia do perspektywy ratowania własnej duszy.²⁶

W 1972 r. natomiast wyraźnie zachęca do podjęcia w teologii procesu rehabilitacji pojęć „nieśmiertelność” i „dusza”, tak by nie były one już dłużej tematami tabu. Wskazuje też zasadnicze znaczenie kwestii nieśmiertelności dla ludzkiego życia. Tutaj człowiek odkrywa odpowiedzialność za swoje czyny, których znaczenie rozciąga się na wieczność, odkrywa realność wartości i godność ludzkiego życia.²⁷

7. Pierwszy i ostatni podręcznik

Całościowego opracowania problematyki eschatologii dokonał J. Ratzinger w ramach projektu Johanna Auera *Małej dogmatyki katolickiej (Kleine Katholische Dogmatik)*. Rozpoczynając pracę w 1969 r., w nowo założonym Uniwersytecie w Ratzbonie, otrzymał propozycję włączenia się we wspomniany projekt. Zamierzenia udało się zrealizować jedynie połowicznie. Po ukończeniu jednego tomu

23 Por. H. Sonnemans, *Seele. Unsterblichkeit – Auferstehung. Zur griechischen und christlichen Anthropologie und Eschatologie*, Freiburg 1984.

24 Por. *Tymczasowe sprawozdanie na temat dyskusji(1990). Postłowie do 6. wydania*, dz. cyt., s. 232.

25 Por. J. Ratzinger, *Wiara – prawda – tolerancja. Chrześcijaństwo a religie świata*, Kielce 2005, s. 74-78.

26 Por. J. Ratzinger, *Zmartwychwstanie i życie wieczne*, w: tenże, *Zmartwychwstanie i życie wieczne*, dz. cyt., s. 298-301.

27 Por. tenże, *Po drugiej stronie śmierci*, w: *tamże*, s. 362-364.

został mianowany arcybiskupem Monachium i Fryzycji, co spowodowało brak możliwości kontynuowania pracy teologicznej we wcześniejszym wymiarze i wycofanie się z dalszej współpracy w tym wydawniczym przedsięwzięciu. Seria pozostała niedokończona. Nie udało się wydać *Wprowadzenia do teologii*, publikacji, której autorem miał, według pierwotnych planów, zostać późniejszy papież.²⁸

Jak sam pisze o tej szczególnej chwili swojego życia: „Od początku czułem się powołany do nauczania i sądziłem, że właśnie w tym momencie – miałem wówczas 50 lat – znalazłem, jeśli można tak rzec, swą wizję teologiczną i że teraz mógłbym stworzyć dzieło, którym wniosę swój wkład do teologii”.²⁹ Jak zdaje się wynikać z tej wypowiedzi, nominacja biskupia niosła ze sobą radykalną zmianę życiowych planów i w pewnej mierze konieczność rezygnacji ze stworzenia wymarzonej, dojrzałej teologicznej syntezy.

Książka *Eschatologia. Śmierć i życie wieczne* ukazała się po raz pierwszy 1977 r. W 1990 r. opublikowano szóste, poszerzone wydanie. W 2007 r. czytelnicy mogli zapoznać się z nowym wydaniem, zaopatrzonym w nową przedmowę autora. Książka ta ma szczególny charakter, ponieważ stanowi jedyny, opublikowany przez Ratzingera, podręcznik teologii dogmatycznej³⁰.

8. Kwestia teologii wyzwolenia

Swoją *Eschatologią* Ratzinger włączył się w najgorętsze problemy wywołujące spory i kontrowersje. Niezwykle istotnym z nich była kwestia nowego ujęcia chrześcijańskiej nadziei jako ludzkiego czynu przemieniającego świat.³¹ U początków teologii wyzwolenia dostrzec można prace Moltmanna³² i Metz.³³ W dyskusji z tymi poglądami Ratzinger podkreślał znaczenie nadziei na działanie Boga w historii i niemożność zredukowania eschatologii do teologii politycznej.³⁴

Już badając teologię św. Bonawentury, autor poznaje problemy związane ze sposobem łączenia teologii i polityki w myśli Joachima z Fiore.³⁵

28 Por. *Przedmowa Papieża Benedykta XVI do nowego wydania 2007*, w: tamże, s. 27.

29 *Sól ziemi. Chryścijaństwo i Kościół katolicki na przełomie tysiącleci. Z kardynałem Josephem Ratzingerem Benedyktem XVI rozmawia Peter Seewald*, Kraków 2005, s. 69.

30 Por. *Od wydawcy*, w: J. Ratzinger, *Zmartwychwstanie i Życie wieczne*, dz. cyt., s. 652, 655n.

31 Por. *Przedmowa Papieża Benedykta XVI do nowego wydania 2007*, dz. cyt., s. 27n.

32 Por. J. Moltmann, *Theologie der Hoffnung. Untersuchungen zur Begründung und zu den Konsequenzen einer christlichen Eschatologie*, München 1964.

33 Por. J. B. Metz, *Zur Theologie der Welt*, Mainz 1968.

34 Por. *Przedmowa Papieża Benedykta XVI do nowego wydania 2007*, dz. cyt., s. 28.

35 Por. J. Ratzinger, *Die Geschichtstheologie des heiligen Bonaventura*, München 1955.

9. Krytyka teorii zmartwychwstania w śmierci

Za ważne zagadnienie uznał J. Ratzinger teorię zmartwychwstania w śmierci, opierającą się na filozofii beczasowości i krytyce pojęcia nieśmiertelności duszy. Autor podjął polemikę z tym nurtem. Wskazywał na brak idei zmartwychwstania w śmierci w Biblii, a z drugiej strony na zakorzenienie pojęć ciała i duszy w antropologii biblijnej.³⁶ Koncepcja zmartwychwstania w śmierci podjęta została m.in. przez Ladislausa Borosa, który próbował za jej pomocą rozwiązać problem zbawienia niechrześcijan, dzieci nieochrzczonych, osób niepełnosprawnych umysłowo, odpowiedzieć na trudności związane z rozumieniem duszy czy czyśćca.³⁷ G. Greshake uznał, że czas dotyczy jedynie życia doczesnego, a przez śmierć przechodzimy z czasu w wieczność, wchodząc w teraźniejszość paruzji.³⁸ G. Lohfink łączył oczekiwanie śmierci z biblijnym oczekiwaniem bliskości eschatonu.³⁹

W artykule z 1972 r. J. Ratzinger krytykuje przeciwstawienie zmartwychwstania i nieśmiertelności duszy, a w szczególności stwierdzenie Oskara Cullmanna o niebiblijnym charakterze pojęcia nieśmiertelności duszy. Dostrzega tutaj elementy myślenia reformacji: dążenie do wyeliminowania filozofii z obszaru wiary oraz możliwie radykalnego ujęcia działania łaski Bożej i przeciwstawienia jej ludzkiej naturze.⁴⁰ Autor zwraca uwagę na pastoralne konsekwencje teologicznej dyskusji. Przy niektórych koncepcjach następuje utrata języka przepowiadania, znika kerygma, co stanowi porażkę tego sposobu uprawiania teologii.⁴¹ Dyskusja o nieśmiertelności duszy dotyka samej sensowności modlitwy za zmarłych. Krytykując poglądy i styl wypowiedzi Hansa Künga, autor docenia jego otwartość w formułowaniu konsekwencji swojego stanowiska tak mocno zrywających z tradycją wiary. Küng wprost odrzuca msze św. za dusze zmarłych.⁴²

Autor wskazuje na związek prawdy o nieśmiertelności duszy z realizmem zmartwychwstania. W jego ocenie teza o zmartwychwstaniu w śmierci odmaterializowuje zmartwychwstanie i indywidualizuje chrześcijańską nadzieję. Kwestia duszy dotyczy realizmu wiary w Bożą moc obejmującą także materię, przynoszącą zbawienie świata i historii.

36 Por. *Przedmowa Papieża Benedykta XVI do nowego wydania 2007*, dz. cyt., s. 27-30.

37 Por. L. Boros, *Mysterium mortis. Der Mensch in der letzten Entscheidung*, Olten-Freiburg 1962.

38 Por. J. Ratzinger, *Śmierć i życie wieczne*, Warszawa 2000, 105; por. G. Greshake, *Auferstehung der Toten*, Essen 1969.

39 Por. J. Ratzinger, *Śmierć i życie wieczne*, dz. cyt., s. 107.

40 Por. tenże, *Po drugiej stronie śmierci*, w: tenże, *Zmartwychwstanie i życie wieczne*, dz. cyt., s. 350n.

41 Por. *Tymczasowe sprawozdanie na temat dyskusji (1990). Posłowie do 6. wydania*, w: *tamże*, s. 233n.

42 Por. *tamże*, s. 225.

Istnieje niebezpieczeństwo nowego doketyzmu, w którym, z obawy przed fałszywym fizycyzmem, usuwa się wiarę z rzeczywistości materialnej. W takim ujęciu nie traktuje się na serio ciała Chrystusa a w szczególności opowiadania o narodzeniu z Dziewicy i orędzia o prawdziwym zmartwychwstaniu z grobu, a także konsekwentnie zastępuje się nadzieję zmartwychwstania naszego ciała przekonaniem o zmartwychwstaniu w śmierci.⁴³ Usuwa się orędzie o nowym niebie i nowej ziemi, o obietnicy dotyczącej materii i historii. W obliczu tych zagrożeń pojawia się potrzeba ukazania na nowo kosmicznego wymiaru wiary chrześcijańskiej.

10. Długotrwała polemika

Patrząc na dyskusję, jaka rozwinęła się po ukazaniu się *Eschatologii* Ratzingera, szczególnie w odniesieniu do zagadnienia duszy i zmartwychwstania, autor ocenia, że jego stanowisko pozostało w dużej mierze niezrozumiane, ocenione jako próba obrony platonizmu, chociaż zauważa istnienie stanowisk zbliżonych i pewną pożądaną ewolucję w późniejszych opracowaniach.⁴⁴ Wydaje się jednak, że nie można początkowej frontalnej krytyki większości teologów niemieckich rozciągać na całość recepcji wspomnianej pracy, która chociażby w naszym kraju została przyjęta znacznie przychylniej. W każdym razie być może warto byłoby zastanowić się nad przebiegiem procesu recepcji eschatologii Ratzingera i przyczynami długoletniej rezerwy wobec niej w teologii niemieckiej. W dyskusji autor widzi problem niezrozumienia ukazywanego przez Newmana i Sołowjowa rozwoju dogmatu. Gdy przestaje się dostrzegać tożsamość Kościoła, wewnętrzny związek Biblii, nauczania Ojców Kościoła, scholastyki i czasów nowożytnych, wiarę żyjącą w dynamice rozwoju, odrzuca się wówczas wszelkie późniejsze teksty i przestaje ukazywać wiarę jako niosącą życie.⁴⁵

W rozumieniu śmierci jako wejścia w całkowitą beczasowość autor dostrzega wyraźny regres w stosunku do rozumienia problemu czasu przez św. Augustyna, który rozróżniał czas fizyczny i antropologiczny i za pomocą pojęcia „pamięć” opisywał szczególny charakter czasu antropologicznego, dzięki któremu pozostaje w człowieku odnaleziona prawda czy przeżyte doświadczenia.⁴⁶ Ratzin-

43 Por. *tamże*, s. 229-238.

44 Por. *Przedmowa Papieża Benedykta XVI do nowego wydania 2007*, dz. cyt., s. 29.

45 Por. *Tymczasowe sprawozdanie na temat dyskusji(1990). Posłowie do 6. wydania*, w: J. Ratzinger, *Zmartwychwstanie i życie wieczne*, dz. cyt., s. 235.

46 Por. *tenże, Po drugiej stronie śmierci*, w: *tamże*, s. 354-357.

ger wskazuje na różnicę między *aevum* a *aeternum* i *temporale*.⁴⁷ Jego zdaniem, negatywne rozumienie wieczności jako nie-czasu prowadzi do zagubienia tego, co w przeżywaniu czasu jest specyficznie ludzkie. W takiej perspektywie śmierć oznaczałaby wkroczenie w zakończoną już historię, spotkanie z tymi, którzy uważają, że jeszcze żyją w doczesności. Historia okazałaby się pustym spektaklem nie mającym znaczenia dla losów świata.⁴⁸ W polskiej literaturze problemowi rozumienia czasu cenną pracę poświęcił Piotr Liszka.⁴⁹

Teolog wskazuje na centralny problem właściwej interpretacji Pisma Świętego, którego tylko jednym ze szczegółowych konsekwencji jest pytanie o nieśmiertelność duszy i zmartwychwstanie. Czy powszechna opinia współczesnego pokolenia egzegetów może decydować o właściwym rozumieniu Pisma Świętego, czy istnieją także inne instancje?⁵⁰

***

Dziesiąty tom *Opera Omnia* ukazuje pięćdziesiąt lat teologicznej refleksji J. Ratzingera poświęconej problematyce eschatologii. Autor łączy gotowość dialogu z odwagą przeciwstawienia się dominującym opiniom w poszukiwaniu prawdy, a także precyzję naukowego wywodu z troską o prostych wiernych. Dotyka najgorętszych problemów, wywołujących liczne spory i kontrowersje. Polemizuje z teorią zmartwychwstania w śmierci, wskazując na jej teologiczne i pastoralne konsekwencje, np. w kwestii modlitwy za zmarłych. Zachęca do właściwej interpretacji Pisma Świętego, pogłębienia rozumienia zasady rozwoju dogmatycznego, do bardziej wyważonego spojrzenia na wzajemną relację myśli biblijnej i greckiej, do rozwoju filozofii czasu. Krytycznie ocenia niektóre ujęcia teologii wyzwolenia. Przyznaje się do ewolucji własnych poglądów. W późniejszym okresie swojej twórczości nieco inaczej postrzega znaczenie myśli greckiej. Docenia fundamentalne znaczenie prawdy o nieśmiertelności ludzkiej duszy. Zmienia się jego ocena zagrożeń wiary i kierunek polemiki.

47 Por. *Wieczność [artykuł w leksykonie, 1960]*, w: *tamże*, s. 304.

48 Por. *tenże, Po drugiej stronie śmierci*, w: *tamże*, s. 356n.

49 Por. P. Liszka, *Wpływ nauki o czasie na refleksję teologiczną*, Wrocław 1992.

50 Por. *Tymczasowe sprawozdanie na temat dyskusji(1990). Posłowie do 6. wydania*, w: J. Ratzinger, *Zmartwychwstanie i życie wieczne*, dz. cyt., s. 236. Na ten temat znacznie szerzej: *tenże, Schriftauslegung im Widerstreit*, Freiburg 1989.

Ks. Grzegorz Bachanek

THE TENTH VOLUME OF OPERA OMNIA

AS A TESTIMONY OF THE THEOLOGICAL
DEVELOPMENT OF JOSEPH RATZINGER

SUMMARY

The tenth volume of *Opera Omnia* depicts the fifty years of theological reflection of J. Ratzinger devoted to the problem of eschatology. The author combines the willingness for dialogue with the courage to confront the dominant opinions in search for the truth, precision of scientific argumentation with the care for the simple believers. He touches upon the most burning and controversial problems. He polemicalises with the theory of resurrection in death by showing its theological and pastoral consequences e.g. the question of the prayer for the dead. He encourages the appropriate interpretation of the Holy Scripture, a deeper understanding of the principle of development of dogma, a more balanced view on the mutual relations between the biblical and the Greek thought and the development of the philosophy of time. Ratzinger is critical towards some of the views of the liberation theology. He admits that his own views have evolved. During a later stage of his work he begins to perceive the meaning of the Greek thought differently. He expresses appreciation for the fundamental meaning of the truth about the immortality of the human soul. His judgment of the dangers faced by faith and the direction of polemic change.